

PSIXOLINGVISTIK ASOSLAR ORQALI O'QUVCHILARDA NUTQIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

Xalmuratova Dilorom

Ilmiy rahbar:

Qayumova Sarvara Alisher qizi

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universitet talabasi 1-kurs
surdopedagogika talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada psixolingvistik yondashuvning asosiy vazifalari, o'quvchilar va talabalar orasida qanchalik ahamiyatliligi va yurtimiz hududidagi ahamiyati, uning qay darajada keng o'rganilganligi to'g'risida yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *psixolingvistika, psixolingvistik yondashuv, xalqaro munosabatlar, lingvistik ko'nikmalar, innovatsion usullar*

KIRISH

Psixolingvistik yondashuv asosida o'quvchilarning so'zlash ko'nikmasini rivojlantirish mavzusi til o'rganish jarayonida ikki tilda gapira oladigan o'quvchilarning nutq faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv til o'rganishni psixologik jarayon sifatida ko'rib chiqadi va so'zlash ko'nikmasini takomillashtirishda psixologik omillarni hisobga oladi. Quyida ushbu mavzu bo'yicha asosiy tushunchalar va yondashuvlar keltirilgan:

Psixolingvistik yondashuv nima? Psixolingvistika — bu tilning qabul qilinishi, qo'llanilishi va ishlab chiqarilishining psixologik jarayonlarini o'rganuvchi fan sohasi. Ushbu yondashuvda quyidagilar o'rganiladi: Til qabul qilinishi: O'quvchi so'zlarni qanday qabul qiladi, eshitadi va tushunadi. Til ishlab chiqarilishi: O'quvchi o'z fikrini qanday shakllantiradi va ifodalaydi. Xotira va til o'zlashtirish: So'z boyligini eslab qolish, kerakli paytda eslash. Tilni kodlash va dekodlash: Ikki tilda bir vaqtning o'zida fikrni shakllantirish. Bilingvizm va uning turlari:

Bilingvizm — ikki tilda gapira olish qobiliyati bo'lib, u ikki turga bo'linadi:

Koordinativ bilingvizm: O'quvchi har ikkala tilda alohida fikrlaydi, ya'ni ikkita mustaqil til tizimi mavjud. Compound bilingvizm: O'quvchi ikkita tilda bitta ma'no tizimiga ega, ya'ni tushunchalar umumiy, lekin so'zlar turlicha. So'zlash ko'nikmasini rivojlantirishning psixolingvistik omillari: Motivatsiya: O'quvchining til o'rganishga qiziqishi va maqsadi. Xotira faoliyati: So'zlarni tezda eslab qolish va qayta ishlatish. Nutqni oldindan rejalashtirish: Gapirishdan avval fikrni rejalashtirish. Kodlash jarayoni: Tilning sintaksis, semantika va fonetikasi asosida so'zlar va gaplarni to'g'ri shakllantirish. Dekodlash jarayoni: O'zgalor so'zlarini tushunish va ularga to'g'ri munosabat bildirish. O'quvchilarning so'zlash ko'nikmasini rivojlantirish usullari: Dialogik nutqni rivojlantirish: Rolli o'yinlar, munozaralar, intervyular orqali muloqot qilish. Interaktiv mashg'ulotlar: Guruhda ishlash, muammolarni birgalikda yechish. Simulyatsiya usuli:

Haqiqiy vaziyatlarni modellashtirish va shu vaziyatda muloqot qilish. Assotsiativ yondashuv: Soʻzlarni turli kontekstlarda qoʻllash orqali xotirada mustahkamlash. Til oʻrgatish texnologiyalari: Audio-video materiallar, interaktiv dasturlar orqali mashq qilish. Psixolingvistika til va psixologiya fanlari kesishmasida shakllangan fan boʻlib, insonning tildan foydalanish jarayonlarini oʻrganadi. Bu fan soʻz boyligini oʻzlashtirish, soʻzlashuv qobiliyati va tahliliy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Psixolingvistika tilni oʻrganish jarayonida insonning idrok, eslab qolish va qayta ishlash qobiliyatlarini oʻrganadi. Bu yondashuv ayniqsa bilingvda asosiy rol oʻynaydi, chunki ikki yoki undan ortiq tilni oʻzlashtirish murakkab psixologik jarayonlarni talab qiladi. Bilingv – ikki tilda bemalol soʻzlashish yoki tushunish qobiliyatidir. Bu lingvistik hodisa jamiyatda ikki tillilik mavjudligi, madaniyatlararo muloqotning kuchayishi va global axborot oqimi kuchaygan zamonaviy dunyoda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bilingvga ega oʻquvchilar koʻpincha bir tildan ikkinchisiga oʻtish qobiliyatiga ega boʻlib, bu ularning muloqot koʻnikmalarini kengaytiradi. Ammo bu jarayon murakkab boʻlib, maxsus metodologik yondashuvlarni talab qiladi.

Pedagogikada O.R. Rozikov, I.E. Davronovlar tomonidan taʼlim oluvchining oʻquv-biluv faoliyatini rivojlantirish, oʻquv topshiriqlari orqali oʻquvchi faolligi oshirish muammolari ham oʻrganilgan. Bu borada rus pedagoglari A.N. Leontev, J.A. Ponomarev, S.L. Rubenshteyn, avstraliyalik olim Jak Richards ingliz tilining ona tili va ikkinchi til sifatida oʻqitilishida oʻquv topshiriqlarini tadqiq qilgan. Uning oʻquv topshiriqlari tavsifi va tasnifiga doir yondashuvlaridan dunyo miqyosida foydalaniladi.

F.I. Buslayev shunday yozadi: «Birinchi va eng muhimi, nutq shakllari bilan ifodalanadigan narsalarni tushunish va ularni toʻgʻri yoʻl bilan ishlatishdan iborat amaliy qobiliyatni rivojlantirishdir, yaʼni oʻqimishli odamlar aytganidek, ogʻzaki va yozma mashqlar orqali oʻquvchida suhbat va yozuvga xos nutq shakllarini osonlik bilan tushunish koʻnikmasini hosil qilamiz».

Bu borada metodist K.Mavlonova ona tili taʼlimining bugungi yondashuvlariga mos ravishda eng murakkab boʻlib turgan matn ustida ishlash, uni oʻqiy olish, tushuna olish va, eng muhimi, matn yarata olish koʻnikmalarini adabiyot fani bilan integrasiya qilgan holda rivojlantiruvchi oʻquv topshiriqlarini ishlab chiqdi.

Demak, bugungi kunning eng muhim masalasi – ona tili taʼlimini hayotga yaqinlashtirish, amaliy ahamiyatini kuchaytirishdir. Ona tili orqali oʻquvchi tafakkurida olamning lisoniy manzarasi, milliy madaniyatlar shakllanadi. Agar ona tili oddiy oʻquv predmeti emas, qadriyat sifatida oʻqitilsa, oʻquvchilarda oʻz-oʻzidan teran tafakkur va milliy gʻurur shakllanadi. Shunda ona tilini oʻrganishga oʻquvchilarda katta qiziqish uygʻonadi. Ona tili orqali oʻquvchilar milliy mentalitetni, hayotni, xalqning madaniy merosini oʻrganishlari kerak. Albatta, bu pragmatik xarakterdagi oʻquv topshiriqlari ishlab chiqish orqali amalga oshadi.

Psixolingvistika va bilingv sohasidagi tadqiqotlar xorijiy mamlakatlarda yetarli darajada rivojlangan boʻlib, ushbu yoʻnalishda koʻplab nazariy va amaliy ishlar bajarilgan. Chunonchi, N. Chomsky, L.S. Vygotskiy, A.A. Leontyev kabi olimlar til va nutq jarayonining

psixologik mexanizmlarini o'rganishda muhim hissa qo'shganlar. Shuningdek, bilingv bo'yicha E. Haugen va J. Fishman kabi olimlar ikki tillilikning kognitiv va lingvistik rivojlanishga ta'sirini o'rganganlar. O'zbekiston sharoitida esa bu yo'nalishdagi tadqiqotlar kam uchraydi va asosan lingvistik jihatlar bilan chegaralanadi. Psixolingvistik yondashuv asosida bilingv o'quvchilarning so'zlash ko'nikmasini rivojlantirish masalasi keng o'rganilmagan, shuning uchun ushbu mavzu bo'yicha fundamental va amaliy ishlarni amalga oshirish zarur.

Tadqiqot natijalari

Mazkur tadqiqot ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan. Bugungi kunda psixolingvistik yondashuv asosida bilingv o'quvchilarning so'zlash ko'nikmasining rivojlantirishning ahamiyati juda katta deb bimalol ayta olishimiz mumkin. Ushbu kunda globalashuv jarayoni, xalqaro aloqalarning kuchayishi va texnologiyalarning rivojlanishi natijasida ko'plab maktablarda va ta'lim muassasalarida bilingv (ikki tilda so'zlashuvchi) o'quvchilar soni ortib bormoqda. Ushbu holatda psixolingvistik yondashuv asosida so'zlash ko'nikmasini rivojlantirish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida bu yondashuvning hozirgi kundagi ahamiyati va amaliy misollari keltirilgan:

1. Ijtimoiy va madaniy moslashuvni ta'minlash: Bilingv o'quvchilar ikki tilda erkin so'zlasha olsalar, ular ijtimoiy guruhlar orasida oson integratsiyalashadi.

Masalan, ko'p millatli maktabda o'quvchi o'z ona tili va davlat tilida birdek ravon gapira olsa, u do'stlari bilan tezda muloqot o'rnatishi mumkin.

Misol: O'zbek-rus bilingv o'quvchi o'zbek tili darsida sinfdoshlari bilan o'zbek tilida, rus tili darsida esa rus tilida fikr bildirishi uning ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi.

2. Kognitiv rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi: Psixolingvistik yondashuv tilni o'rganish jarayonida fikrlash, eslab qolish va e'tiborni jamlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu usulda o'quvchilar har ikki tilda mantiqiy bog'lanishlarni tushunib yetadi, bu esa ularning umumiy aqliy faoliyatini kuchaytiradi. Misol: Inglizcha so'zlarni o'rganishda o'quvchi ularni o'zbek tilidagi ekvivalentlari bilan taqqoslaydi. Masalan, "book" so'zini "kitob" deb kodlaydi va ushbu assotsiatsiya orqali so'zni eslab qoladi.

3. Xotira va tezkor fikrlash qobiliyatini rivojlantirish: Bilingvizmda ikki tilda gapirish ko'nikmasi miya uchun qo'shimcha mashq vazifasini o'taydi. Bu esa xotira, tezkor fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytiradi. Psixolingvistik yondashuvda tezkor javob qaytarish mashqlari qo'llaniladi, bu esa o'quvchilarning so'z boyligini faollashtiradi. Misol: O'qituvchi o'quvchilarga qisqa savollar berib, ulardan javoblarni ikkala tilda ham aytishni talab qiladi. Masalan, "Bu nima?" — "This is a pen."

4. Til o'zlashtirish jarayonida kod almashinuvi (code-switching): Psixolingvistik yondashuv bilingv o'quvchilar uchun tabiiy bo'lgan kod almashinuvi (bir tildan ikkinchisiga o'tish) jarayonini o'rgatish va boshqarishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonni nazorat qilish orqali o'quvchilarning so'zlashuv nutqini izchil qilish mumkin. Misol: Bir o'quvchi dars davomida rus tilida gap boshlaydi va o'zbek tilida davom ettiradi: "Ochen krasivaya kniga. Men bunday kitobni hali ko'rmaganman." O'qituvchi esa kod

almashinuvi orqali ushbu gapni to'g'ri shaklda ikki tilda ifodalashni mashq qildirishi mumkin

5. Til o'rganishda psixologik bar'erni yengish: Bilingv o'quvchilarda ba'zan "bir tilda o'ylash, boshqa tilda gapirish" holati yuzaga keladi. Psixolingvistik yondashuv ushbu bar'erni yengish uchun motivatsion mashqlarni taqdim etadi. Misol: O'quvchilarga har kuni bir mavzu bo'yicha ikkita tilda qisqa nutq tayyorlash topshiriladi. Masalan, "Mening sevimli mashg'ulotim" mavzusida avval o'zbek tilida, keyin ingliz tilida gapirish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Psixolingvistik yondashuv bilingv o'quvchilarning so'zlash ko'nikmasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv til o'rganish jarayonini nafaqat lingvistik, balki psixologik jihatdan ham o'rganishga imkon beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida bilingv o'quvchilarning ikki tilda so'zlash qobiliyatini shakllantirish uchun kognitiv rivojlanish, xotira mashqlari, kod almashinuvi va motivatsion usullar keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv ijtimoiy moslashuv, tezkor fikrlash va kommunikativ kompetensiyani kuchaytirish orqali o'quvchilarning shaxsiy va akademik muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, psixolingvistik yondashuv nafaqat til o'rgatish usuli, balki o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish vositasi hamdir.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning til o'rganish va til siyosati bo'yicha fikrlari O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish, yosh avlodning raqobatbardoshligini ta'minlash va milliy o'zlikni mustahkamlashga qaratilgan. Uning tashabbuslari xorijiy tillarni o'rganishni rag'batlantirish bilan birga, o'zbek tilining nufuzini oshirish va uni zamonaviy texnologiyalar orqali rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Usmonova Sh. Psixolingvistika. O'quv qo'llanma-Toshkent; Universitet; 2015
2. Usmonova Sh. "Psixolingvistika" fanidan ma'ruza kurslari (Toshkent: Universitet, 2014)
3. Belyanin V.P. Psixolingvistika (Moskva: Flinta, 2008)
4. Karaseva O.F., Safonova O.A. Psixolingvistika: yangi poetik matn tahlil texnologiyalari (Krasnodar, 2012)
5. Gluxov V.P. Основы психологической лингвистики (Moskva: ACT: Astrel', 2008)
6. Ravshanov, S. A., Ergashev, M. M., & Rustamova, M. T. (2025). TA'LIM JARAYONIGA RAQAMLI VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI. Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi, (1), 277-283.
<https://confpro.uz/index.php/conference/article/view/42>
7. Abdimalik o'g'li, R. S. (2025, March). PSIXOLOGIK TAHLILNING DRAMATURGIK USULI. In Uz Conferences (Vol. 1, No. 3, pp. 3-6).